

UDK:182.2

Akbar ALIMOV,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedrası dotsenti, PhD
E-mail: alimovakbar@sies.uz

SamDCHTI professori, f.f.d O.G‘aybullayev taqrizi asosida

HUSAYN VOIZ KOSHIFYNING AXLOQIY-FALSAFIY QARASHLARIDA MEHMON KUTISH ODOBI MASALASI

Аннотация

Maqolada Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy-falsafiy qarashlari mehmon kutish odobi va xizmat ko‘rsatishning axloqiy qoidalari e‘tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada Husayn Voiz Koshifiy yashagan davrda – mamlakatdagi karvonsaroy va choyxonalarda, to‘y va ma‘rakalarda, xalq sayillari va turli bazmlarda – mezbon va mehmon hamda xodimlar va xizmatkorlarning odob-axloq qoidalari rioya etishlari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Mehmon, mehmondo‘stlik, odob-axloq, mehmon kutish odobi, etiket qoidalari, Husayn Voiz Koshifiy, “Futuvvatnomai sultoniy yoxud javonmardlik tariqati” asari.

ПРОБЛЕМА ЭТИКЕТА ГОСТЕПРИИМСТВА В ЭТИКО-ФИЛОСОФСКИХ ВОЗЗРЕНИЯХ ХУССЕЙНА ВОИЗА КОШИФИ

Аннотация

В данной статье основное внимание уделяется этико-философским воззрениям Хусейна Ваиза Кошифи, этикету ожидания гостей и этическим правилам обслуживания. В статье также научно анализируется соблюдение правил этикета хозяином и гостем, а также служащими и слугами во времена, когда жил Хоссейн Ваиз Кошифи - в караван-сараях и чайных домах, на свадьбах и маракках, общественных собраниях и различных вечеринках.

Ключевые слова: Гость, гостеприимство, манеры, правила этикета ожидания гостя, Хусейн ибн Али аль-Кашифи, «Футувватномаи Султони».

THE PROBLEM OF HOSPITALITY ETIQUETTE IN THE ETHICAL AND PHILOSOPHICAL VIEWS OF HUSSAIN VOIZ KOSHIFI

Annotation

This article focuses on the ethical and philosophical views of Husayn Vaiz Koshifi, the etiquette of waiting for guests and the ethical rules of service. The article also scientifically analyzes the observance of the rules of etiquette of the host and guest, as well as employees and servants, during the time when Hossein Vaiz Koshifi lived - in caravansary and teahouses, weddings and marakas, public gatherings and various parties.

Key words: Guest, hospitality, manners, rules of etiquette for waiting for a guest, Husayn Vaiz Koshifiy, "Futuvvatnomai sultani or javonmardlik tariqati".

Kirish. Mehmon deb aslida, boshpana, yegulik va ichgulik bilan ta‘minlashingiz uchun uyingizga musofir holda vaqtincha nozil bo‘luvchi kishiga aytiladi. “Ziyofat, ya‘ni mehmonnavozlik va mehmon kutish oliyanob xulqlardan bo‘lib, fozil kishilar bu narsaga qadim-qadimdan beri amal qilib keladilar. Xalqimiz mehmondo‘stligi, mehmonnavozligi bilan shuhrat qozongan. Biror o‘zbek xonadoni, oilasi yo‘qki, mehmonni xursandchilik bilan kutib olmagan, uyidagi bor ne‘matlarni dasturxonga keltirib to‘kmagan bo‘lsa. “Mehmon – otangdan ulug‘”, “Mehmon kelar eshikdan, rizqi kirar teshikdan”, “Mehmon oldida hatto mushugingni pishit dema” kabi maqol va hikmatlar bejjizga aytilmagan”[1].

Xizmat ko‘rsatish sohasiga oid qarashlar uzoq asrlilik tarixga ega bo‘lib, bu borada “Markaziy Osiyo xalqlari etnomadaniyatida ko‘plab milliy qadriyatlar yaratilgan. Ayniqsa, temuriylar davrida mehmonlarga xizmat ko‘rsatish yuqori darajada ekanligini Klavixo ham o‘z kundaliklarida e‘tirof etadi” [2]. Mehmonlarga xizmat ko‘rsatish temuriylar davrida muhim ahamiyat kasb etib, ajdodlarimiz tomonidan ibratli milliy qadriyatlar shakllangan. Mutafakkir allomalarimiz asarlarida xizmat ko‘rsatishga oid axloq-odob qoidalari ishlab chiqilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada Husayn Voiz Koshifiy tomonidan ishlab chiqilgan tariqat vakillari egallashi

mumkin bo‘lgan kasblarning axloq-odob qoidalari – kasb etikasini hozirgi davrda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaganligi va mazkur sohada mutaxassislar uchun muhim nazariy va amaliy-uslubiy manba bo‘lib xizmat qilinishi tarixiylik, mantiqiylik, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, dialektik, germeneytik kabi usullar orqali yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Temuriylar davrining etuk allomalaridan biri Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy-falsafiy qarashlari bayon etilgan asarlarda xizmat ko‘rsatish, jumladan, mehmon kutish odobi batafsil yoritilgan.

Allomaning “Futuvvatnomai sultoniy yoxud javonmardlik tariqati” asarida “tariqat ahlining odobi haqida”gi bobida “mehmon kutish odobi” xususida alohida fasl mavjud bo‘lib, unda xizmat ko‘rsatish odoblarini batafsil yoritib berilgan.

Husayn Voiz Koshifiyning fikricha, mehmon kutishning muayyan odob-axloq qoidalari bo‘lib, har bir mezbon bu talablarga rioya etishi lozimligini ko‘rsatar ekan shunday deb yozadi: “agar mehmon kutishning odobi va qoidalari nechta deb so‘rasalar, o‘n to‘rtta deb aytgil. Ikkitasi shart, oltitasi asos (arkon), yana oltitasi odobdir” [3]. Koshifiy mehmon kutish odoblarini tasnifini keltirar ekan ularning sharti va asoslari hamda odoblarini har birini alohida izohlaydi.

“Agar ikki shart qaysidir deb so'rasalar, aytil: birinchisi mehmonga halol va pokiza taomni taqdim etish, ikkinchisi mehmonni biror g'arazli maqsad yoki riyo uchun kutmaslik” [3]. Halollik, pokizalik, samimiylik va beg'arazlik xalqlarimiz mentalitetining asosiy xususiyatlaridan bo'lgani bois, Koshifiy bu xislatlarni mehmon kutishning asosiy shartlaridandir deb tushuntiradi. Alloma bayon etgan Xushmuomalalik, odoblilik va mehribonlik, nazokatilik (muloyimlik) kamtarlik sabr-toqatlik hozirgi vaqtda xizmat ko'rsatishning muhim muomala qoidalari xisoblanadi.

Husayn Voiz Koshifiy mehmon kutish odobining asoslarini ratsional tarzda izohlar ekan, shunday deydi: “agar oltita asos qaysidir, deb so'rasalar, aytil: birinchidan, mehmonni ta'zim bilan kutib olish va yaxshi joyga o'tkazish, ikkinchidan, mehmon qarshisida ochiq chehra bilan xushnud o'tirish. Uchinchidan, mehmon qancha (ko'p) kelsa ham ranjimaslik. To'rtinchidan, chaqirilmagan mehmonni ko'proq hurmat qilish. Beshinchidan baxillik qilmaslik va mehmondan narsasini qizg'anmaslik. Oltinchidan yasama iltifot ko'rsatmaslik, qo'ldan kelguncha mehmonni sidqidildan samimiy xursand qilish” [3]. Mazkur axloqiy fazilatlar milliy mentalitetimizga xos bo'lgan qadriyat bo'lib, bugungi kunda kasbiy etiket sifatida umumbashariy ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois alloma tomanidan bayon etilgan bu kasbiy etiket qoidalari zamonaviy xizmat ko'rsatish tizimida alloma bayon etgan mehmon kutish odobining asoslari o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Servis xizmatlar ko'rsatish sohasidagi hozirgi raqobat kuchaygan bir sharoitda har bir xodim Koshifiy bayon etgan mehmon kutishning bu asoslariga rioya etsalar maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bugungi axborotlashgan jamiyatda sifatsiz servis xizmati har qanday korxonaga yoki tashkilotning inqiroziga sabablardan biri bo'lishi mumkin. Alloma bayon etgan mehmon kutish odobining to'rtinchi sharti “chaqirilmagan mehmonni ko'proq hurmat qilish” diniy qadriyatlarimizga muvofiq bo'lib, ko'pincha shaxsiy xonadoningizga kelgan mehmonni nazarda tutadi.

Kasb etiketida “odoblilik bu odamning vujudga kelgan har qanday vaziyatda ham boshqalar bilan to'g'ri muomala qilish, gaplashish ohangini to'g'ri tanlash, vaziyat keskinligini pasaytiruvchi so'zlarni o'z vaqtida topib ishlatish va o'zini xatti-harakatlarida odoblilik talablariga rioya qilish qobiliyatidir” [4]. Husayn Voiz Koshifiy mehmon kutishning adablarini ham alohida ta'kidlab o'tar ekan, shunday deydi: “agar oltita adab qaysidir, deb so'rasalar, aytil: avval shuki, mehmondan qaysi taomni yoqtirasiz deb so'ramang. Ikkinchidan, mehmon uchun o'zingiz xush ko'rgan eng yaxshi ovqatni pishiring. Uchinchidan, ovqat eyishga hadeb zo'rlamang. To'rtinchidan, agar tashqariga chiqsa, birga chiqing va kamida yetti qadam birga yuring. Beshinchidan, ataylab o'zini ko'rsatish uchun namoyishkorona uzgohlik qilmang. Oltinchidan, minnat qilmang, balki aksincha, mehmon dasturxonangizdan non eganidan xursand bo'ling va shukr qilib, minnatdorchilik bildiring” [3]. Mazkur odob qoidalari Sharq xalqlarida mehmon kutishning o'ziga xos etiketini tashkil etgan. Shu jihatlari bilan Sharq xalqlari o'zining mehmondo'stligi bilan ajralib turadi.

Alloma xizmat ko'rsatish jarayonida mezbondan tashqari mehmon ham rioya etishi lozim bo'lgan axloqiy qoidalar to'g'risida ma'lumot berib o'tadi. Mehmonning axloqiy qoidalari tasniflar ekan, ularni: ikkita odob qoidalari va sunnatga hamda o'nta adabga ajratadi. Dastavval, mehmonga borish odob qoidalari mantiqiy bayon etar ekan shunday deydi: “agar mehmonga borish odob-qoidalari qaysi, deb so'rasalar, aytilgil, birinchidan, yaxshi, halol odamlar uyiga mehmon bo'lib borish, fosiq kishilar haqqini yeydigan haromxo'rlar uyiga qadam qo'ymaslik kerak, ulardan hazar

qilmoq darkor. Ikkinchidan, shariatga xilof ishlar sodir bo'ladigan majlislariga bormaslik lozim, ammo agar sening hurmating uchun g'ayrisar'iy ishlar tark etiladigan bo'lsa, borish mumkin” [3]. Alloma bu erda qanday joylarga borish va qanday joylarga bormaslik kerakligini tushuntirib o'tmoqda.

Tasavvuf ta'limotining yirik nazariyotchilaridan biri sifatida Husayn Voiz Koshifiy mehmonning odobi xususida Islom dini nuqtai nazaridan amal qilsa maqsadga muvofiq bo'ladi deb sunnatlarni quyidagicha bayon etadi: “ikkita sunnat shuki, birinchidan mehmonga taklif qilganlarida, darhol qabul qilsin, ikkinchidan, qanday ovqat yoki taomlar tayyorlashni so'ramasin” [3]. Bu odob qoidalari kamtarlik va samimiylik kabi axloqiy fazilatlar ko'rsatilmog'da.

Husayn Voiz Koshifiy mehmonning o'nta adabini ham ratsional mantiqiy tarzda tushuntirib o'tadi: “o'n adab qaysi, deb so'rasalar, aytil: birinchidan mehmonga borganda mezbondan oldin yurmaslik, ikkinchidan uyga etganda o'ng oyoq bilan kirsin, uchinchidan, uyga kirganda salom bersin. To'rtinchidan, qaysi joyni ko'rsatsalar, o'sha joyga borib o'tirsin. Beshinchidan, o'ng-so'liga va yuqoriga yoki pastga hadeb qaramasin. Oltinchidan, mezbondan xursand bo'lguncha taomdan yesin. Yettinchidan, o'z oldidagi taomni u yoq-bu yoqqa ko'tarib qo'ymas. Sakkizinchidan, taomni yegandan keyin zudlik bilan tursin. To'qqizinchidan, taomdan keyin shukrona aytib, uy egasini duo qilsin. O'ninchidan, tashqariga chiqqandan keyin shukr qilsin, ammo shikoyat qilmasin” [3].

Husayn Voiz Koshifiy xizmat ko'rsatish sohasidagi axloqiy talablarni bayon etar ekan, mehmon kutish odobidan tashqari yana, alohida bir faslda xodimlar (xizmatkorlar) odobi haqida ham ma'lumot berib o'tadi. Mazkur faslda xodimlarni odob-axloq qoidalari bayon etar ekan shunday deydi: “...xodim to'rt ishini yaxshi bilishi va doim ado etishi lozim. Buning biri – supurib-sidirish, ikkinchisi – ovqat pishirish, uchinchisi - kir yuvish, to'rtinchisi - idish-tovoq yuvish. Va bu ishlarning har biri uchun amal qilinadigan ma'lum qoidalar bor” [3]. Husayn Voiz Koshifiy bu qoidalarni barchasini birma-bir sanab o'tadi. Supurishning yigirmata qoidasini tushuntirib beradi. Bundan tashqari, xodimlarning ovqat pishirishda o'n oltita, kir yuvishda yettita qoidalariga rioya qilishlari lozimligini batafsil izohlab o'tadi. Shuningdek, meshkobchilar kasbiy axloqiy talablarini bayon etar ekan, avvalo “ular pok bo'lishi, xususan, ma'naviy jihatdan qalbi pok bo'lishi lozimligini ta'kidlab, ularning kasblariga tegishli o'nta axloqiy qoidani tushuntirib beradi” [3]. Husayn Voiz Koshifiy tariqat vakillari egallagan kasblarning axloq-odob qoidalari go'zallik va pokizalik (zamonaviy gigiyena talablari) hamda ma'naviy poklik kamtarlik, samimiylik, beg'arazlik, xushmuomalalik, xushfe'llik kabi axloqiy kategoriyalar orqali yoritib beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki;

Birinchidan; musulmon Sharq xalqlari etiketida mehmon kutish odob qoidalari alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, ajdodlarimiz tomonidan yaxshi milliy qadriyatlar yaratilgan.

Ikkinchidan; Husayn Voiz Koshifiy asarlarida servis - xizmat ko'rsatish odoblari mukammal ishlab chiqilgan. Shu bois, Husayn Voiz Koshifiy mehmon kutish odobi haqidagi qarashlari Markaziy Osiyoda xizmat kursatish darajasini namoyon etuvchi manbadir.

Uchiinchidan; alloma tomonidan Temuriylar davridagi mehmon kutish odatiga oid mulohazalari dolzarb ahamiyat kasb etadi va mazkur sohadagi mutaxassislar uchun muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Ismoilov Odilxon. Mehmondo'stlik hamda mehmon kutish va mehmonga borish odoblari // <https://islom.uz/maqola/1069>

2. Гонсалес, Руи Де Клавихо Самаркандга – Амир Темур саройига саёхат кундалиги (1403-1406) –Тошкент.: O'zbekiston, 2010. - Б.154-185.
3. Кошифий Хусайн Воиз. Футуватномаи султоний; Ахлоқи муҳсиний. Нашрга тайёрловчилар М.Аминов, Ф.Хасанов. – Тошкент.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2011. - Б.77.
4. Худойшукуров Т. ва бошқалар. Касбий этика ва этикет. Дарслик. – Тошкент.: Иқтисод-молия, 2021 - Б.41.
5. Akbar A. Rationality In Moral Philosophy Husayn Kashifi //European Journal of Humanities and Educational Advancements. 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 132-134.
6. Алимов А. Н., Узбекистан С. Хусейн Ваиз Кашифи о совершенствовании человеческой морали Hussein Waiz Kashifi on improving human morality //Ответственный редактор. – 2021. – С. 13.
7. Narboevich A. M. The role of sufism figures in the scientific and spiritual environment of Samarkand during the timurid period (in the case of Maulana Muhammad Kazi) //World Bulletin of Social Sciences. – 2023. – Т. 19. – С. 5-8.
8. Akbar A. Rationality In Moral Philosophy Husayn Kashifi //European Journal of Humanities and Educational Advancements. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 132-134.
9. Narboevich A. A. Aristotle and Husayn Waiz Kashifi: Harmony in Moral Views //Texas Journal of Philology, Culture and History. – 2022. – Т. 11. – С. 27-29.
10. Turayevich U. R., Qahramonovich H. N. Zamonaviy dunyoning axloqiy muammolari-zo ‘ravonlik falsafasi //Ustozlar uchun. – 2024. – Т. 57. – №. 4. – С. 422-425.
11. Хаqqulov N. Q. Perfect generation-personality of private education and humanity facilities //Мировая наука. – 2019. – №. 2 (23). – С. 62-63.